

Odkiaľ sa na berlách byzantských biskupov vzali hady?

Lucia Laudoni

15. februára 2024 ✝ Cirkev História

Kovotepec Parthenios nemal svoj deň, s obchodmi to išlo dolu vodou. Otvoril si malú prevádzku neďaleko Chrámu Božej Múdrosti, no zákazníkov nikde. Vo vedľajšej dielni na kríže sa to len tak hemžilo (sme predsa v Konštantínopole 10. storočia), ale Partheniovi na dvere zaklopal málokto. Vymyslel preto „akciu“ ako z modernej doby: kúp jedného pozláteného hada a druhého dostaneš grátis.

Patriarcha Tryfón práve kráčal ulicami mesta a nedopatrením si zlomil vrchnú časť berly. *Artifex* využil príležitosť a patriarchovo žezlo ozdobil svojimi hadmi (asi mu nešli príliš na odbyt). A hneď dvoma, podľa vzoru dvojhlavého byzantského orla.

Malo to však háčik. Ako hodnotár vysvetlí zvedavému davu, prečo má zrazu na berle dva hady? Situáciu zachránila vladykova stará mama. Spomenula si na biblický príbeh o Mojžišovej zázračnej palici a nový duchovný artefakt bol na svete. Odvtedy byzantskí biskupi nosievajú *baculum* s dvoma hadmi, zbožne hľadiacimi na guľu ozdobenú krížom. Koniec úsmevného intermezza.

O pravdivosti legendy o majstrovi s panenským menom (*παρθένος*) sa dá úspešne pochybovať, relevantné zdroje o nej mlčia. Nejaké vysvetlenie, prečo sa na berlách byzantských hierarchov usalašili práve hady, však musí existovať. Otočme preto list a od príbehu o (ne)úspešnom kovotepcovi, nad ktorým seriózny byzantológ mávne rukou, prejdime k teologickým faktom.

Berla (žezlo) byzantských biskupov s dvojicou hadov.

Zdroj: Kharmacher / commons.wikimedia.org

Virga colubrifer - „hadonosná“ ratolešť

Podľa tradičného výkladu sú hady na byzantskej biskupskej berle (na Východe sa zvykne označovať aj ako žezlo) spomienkou na Mojžišovu či Áronovu palicu. Obe sa z vôle Najvyššieho premenili na hady.

O Mojžišovej palici čítame:

Dixit ergo ad eum: Quid est quod tenes in manu tua? Respondit: Virga. Dixitque Dominus: Proice eam in terram! Proiecit, et versa est in serpentem, ita ut fugeret Moyses. (...) Ut credant, inquit, quod apparuerit tibi Dominus, Deus patrum suorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Iacob.

Pán mu povedal: Čo to máš v ruke? On odvetil: Palicu. A on vravel: Hoď ju na zem! Keď ju hodil na zem, premenila sa na hada, takže Mojžiš pred ním utekal. (...) To preto, aby uverili, že sa ti zjavil Pán, Boh ich otcov, Boh Abraháma, Boh Izáka a Boh Jakuba. (Ex 4,2–5)

Svätopisec pokračuje slovami:

Cum dixerit vobis pharao: Ostendite signum, dices ad Aaron: Tolle virgam tuam et proice eam coram pharaone, ac vertetur in colubrum.

Pán ďalej hovoril Mojžišovi a Áronovi: Keď bude faraón od vás žiadať: Nože, urobte zázrak!, povieš Áronovi: Vezmi svoju palicu a hoď ju pred faraóna! a premení sa na hadiu potvoru. (Ex 7,8–9)

Vulgata na tomto mieste obsahuje výraz *coluber* namiesto obvyklého *serpens*. Ide o tvar typický najmä pre básnikov. Označuje hada, ale napríklad aj hadie vlasy na hlave Medúzy.

Faraónovi kúzelníci však dokázali Mojžišov a Áronov zázrak zopakovať. (Diabol imituje Božie skutky ako opica, *simia Dei*.) Hady z rúk Božích mužov napokon požrali tie faraónove tak, ako pravda ničí a „požíera“ lož.

Gréckokatolícky vladyka Cyril Vasil' s biskupským žezlom.

Zdroj: Catholic Church England and Wales / flickr.com

Opatrnosť - matkou pokoja

Štylizované hady na biskupských berlách symbolizujú okrem iného víťazstvo pravej viery nad modlárstvom. Vo východnej časti Rímskej ríše, ktorá sa borila s prežívajúcim polyteizmom, bola táto myšlienka veľmi aktuálna.

Pri bližšom pohľade na žezlo vladyku si môžeme všimnúť, že hadie hlavy sa symbolicky klaňajú centrálnemu krížu na zemeguli. Tento motív má výrazne kristologický charakter a dá sa interpretovať ako obraz Kristovej univerzálnej moci na démonmi.

Symbolika východnej pastierskej berly presahuje starozákonný kontext. Pripomína varovanie evanjelistu:

Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum; estote ergo prudentes sicut serpentes et simplices sicut columbae.

Hľa, posielam vás ako ovce medzi vlkov. Buďte teda opatrní ako hady a jednoduchí ako holubice. (Mt 10,16)

Opatrnosť je vlastnosť, ktorá by nemala chýbať žiadnemu nositeľovi omoforu. Biskup je povinný bdieť, aby jeho eparchiu neotrávil *venenum* bludu.

Jed aj liek

Po preskúmaní biblických veršov obráťme pozornosť *ad patres*. Svätý Gregor Palama v *Homílii na sviatok svätého Dimitria Solúnskeho (Myrotočivého)* prirovnáva svetskú filozofiu k hadovi, ktorému treba odstrániť jedovaté žľazy. Z jedu sa pripravuje *antidotum*, protijed.

Solúnsky arcibiskup zdôrazňuje, že filozofia ako koherentná myšlienková sústava nie je *an sich* otravou, pretože ani telo hada nie je celé toxické. Kresťan má extrahovať z filozofie jed heterodoxných myšlienok a vytvoriť z neho liek na herézy. Lebo herézy v sebe nemajú potencialitu života, ničia sa samé sebou.

Dva hady na biskupskom žezle môžu preto odkazovať na vzájomnú synergiu teológie a filozofie (táto synergia je, mimochodom, tomistická idea). Keď filozofia a teológia spoločne hľadajú na kríž (rovnako, ako dva hady na žezle vladyku), vedú k spáse.

Pastierska berla má aj liečebný význam. Keď sa starovekí Izraeliti s vierou pozreli na Mojžišovho medeného hada, našli stratené zdravie. Dnešné „biskupské“ hady majú analogickú terapeutickú silu, ale v zmysle vyššom: biskup je lekárom duší podľa Kristovho slova.

Starozákonný had na dreve mal iba dočasné poslanie. Skoncoval s ním kráľ Ezechiáš, lebo úcta k Božiemu daru zdravia sa zvrhla na modloslužbu. Nech je to poučením aj pre nás, aby sa láska a poslušnosť autorite biskupa, ktorej symbolickým vyjadrením je aj byzantská berla s dvoma hadmi, nezmenila na slepé modlárstvo.

Virga pastoralis zhotovená okolo roku 1850.

Zdroj: Sailko / commons.wikimedia.org

Asklepiova palica a *caduceus*

Z mytológie vieme, že Apolónov syn Asklepios vyrobil liek z krvi smrteľnej Gorgóny – Medúzy, bytosti s hadmi namiesto vlasov, ktorej pohľad premenil človeka na kameň. Použil krv z pravej strany jej tela. Lavá bola jedovatá.

Tento príbeh naznačuje dualistické chápanie hada ako príčiny a následku. Aj Sväté písmo predstavuje hada v dvojakom zmysle ako nositeľa duchovnej smrti (pokušiteľ v Raji) a života (spomínaný Mojžišov medený had). K uvedeným významom dvojice hadov na byzantských biskupských žezlách preto pridáme ďalší: *ars distinguendi*, umenie a schopnosť rozlišovania.

Ľudské myšlienky sú podľa filokalických Otcov podobné hadom. Ktorý myšlienkový had dokáže smrteľne uhryznúť, a ktorý je, naopak, znamením opatrnosti? Vysoká miera duchovného rozlišovania patrí k charizmám pravoverných biskupov. Niet sa prečo diviť, že na ich berlách driemu hady – symboly variability myšlienok.

Podľa iného známeho mýtu bol Hermes (v rímskom prostredí Merkúr) svedkom smrteľného zápasu dvoch hadov. Oba tvory oddelil od seba prútikom a upokojil ich. Hermova palica ovinutá dvoma hadmi, po latinsky *caduceus*, je symbolom diplomacie, obchodu, logistiky, mieru, ale aj výrečnosti (atribút rétoriky).

Je dnešný vzhľad byzantskej berly christianizovanou verziou *caducea*? Ak pripustíme aj toto vysvetlenie, v dvoch hadoch na biskupskom žezle identifikujeme súdnu moc biskupa (Hermes rozsúdil hadí spor) a spojitosť s rétorikou (homiletická múdrosť vlastná napríklad svätému Jánovi Zlatoústemu).

Asklepiova palica (medzinárodný symbol lekárskeho umenia a zdravotníctva vôbec) a Hermov *caduceus* sa v praxi často zamieňajú. Rozlíšiť ich nie je ťažké. Asklepiova palica má vôkol seba ovinutého jedného hada, *caduceus* dvoch. Hermova palica býva obohatená o vyobrazenie krídel (predstavujú rýchlosť antického posla bohov).

Asklepiova palica – znak medicíny.

Zdroj: publicdomainpictures.net

Caduceus – symbol obchodu, diplomacie a rečníctva.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Strom poznania

Kanadský teoretik sakrálneho umenia, pravoslávny ikonopisec a výtvarník Jonathan Pageau si v článku *Hady pravoslavia (The Serpents of Orthodoxy)*, ktorý vznikol v apríli 2013 pre *Orthodox Arts Journal*, všima niekoľko skutočností. Ktoré to sú?

Pageau analyzuje stredoveké apokryfy a prichádza k záveru, že Mojžišova palica bola podľa tradície zhotovená z rajskeho stromu poznania, a drevo z tejto palice bolo nejakým spôsobom použité na Kristov

kríž.

Dodávame, že táto kontinuita Starého a Nového zákona sa mohla prejaviť aj vo výtvarnom riešení biskupských beriel. Dva byzantské hady tak zosobňujú *lex vetera* a *lex nova*.

Znalec kresťanskej ikonografie a semiotiky dokazuje, že pastierske berly so zvieracími motívmi vrátane hadích vzorov neboli cudzie ani kresťanskému Západu (*baculus pastoralis* z Kolína okolo roku 1000 s ukrižovaním a dvoma zvieracími figúrami, biskupská berla z Limoges so štylizovanou hlavou hada).

Historická latinská berla z Limoges.

Zdroj: BurgererSF / commons.wikimedia.org

Význam gréckokatolíckej a pravoslávnej pastierskej berly je podľa kanadského autora hlboko katolícky: „Sila neba na zemi, moc kľúčov, sila zväzovať a rozväzovať, privádzať ovce a odháňať vlkov, žehnať a preklínať.“

Majestát

Vysokí úradníci na byzantskom dvore nosievali obradnú palicu – vyznamenanie od cisára. Tento zvyk pochádzal ešte z rímskych čias.

Vedeli ste, že iba jeden zo svetových pravoslávnych hierarchov sa teší privilegiu nosiť rovnaké žezlo (*sceptrum*), aké kedysi nosieval východorímsky *basileus*? Starobylé privilegium udelené cisárom Zenonom platí dodnes a patrí cyperskému arcibiskupovi. Na tomto obrázku vladyka drží byzantské imperiálne žezlo ukončené kráľovským jablkom (*globus cruciger*):

<https://media.pravoslavie.ru/295017.p.jpg?mtime=1530602449>

Každá biskupská berla je svojím spôsobom kráľovským žezlom Toho, ktorého Kráľovstvo nie je z tohto sveta. Veď biskup má svojím konaním poukazovať na kráľovský majestát Pána Ježiša.

Rumunský jazyk má pre biskupskú berlu vyhradený termín *paterița* (z latinského *pater* a gréckeho *πατήρ* a *πατερήσας*, resp. *πατερίτσα*). Etymológia slova nás privedie k otcovskej starostlivosti eparchu o zverené stádo.

V byzantskom obraze existuje aj staršia forma biskupskej insígnie, tá však býva nesprávne stotožňovaná so staroegyptským znakom *tau*. Používala sa pred 10. storočím a s pohanskými deťmi pyramíd nemá nič spoločné. Grécky hovoriaci Východ adaptoval túto formu žezla z ikonografie Antona Veľkého. Opátske žezlo známeho pustovníka si môžete pozrieť na súčasnej gréckej ikone svätého Antona:

Arcibiskup Gerasim Kremlev s východnou pastierskou berlou staršieho typu.

Zdroj: renopenrose.getarchive.net

Svätoantonská berla je štylizáciou kotvy. Keď biskup nie je zakotvený v Kristovi, jeho „lod“ čaká osud Titanicu. Žezlá a berly preto nosievajú aj predstavení monastierov – živé duchovné kotvy svojho spoločenstva.

Medzi plejádou metaforických významov, ktoré zahaľujú žezlá byzantských vladykov ako verbálny závoj, sme nespomenuli ešte jeden – filologický. Znalcom gréčtiny neunikne, že dva hady na biskupskej berle kopírujú tvar omegy (ω), posledného písmena gréckej alfabety. Ak je tento argument správny, biskupská berla tajomne sprítomňuje samého Krista – Alfu a Omegu, Začiatok a Koniec.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/odkial-sa-na-berlach-byzantskych-biskupov-vzali-hady/>